K otázce ontologického pojetí subjektu

in: Vesmír, 36 — říjen 1957, 1957, n. 8, p. 283–284

in: Vesmír, 36 — říjen 1957, 1957, č. 8, str. 283–284

◆ článek, česky, vznik: 1957

◆ article, Czech, origin: 1957

K otázce ontologického pojetí subjektu

Jiří Zeman

Vítám reakci na svůj článek „Moderní věda a problém poznání“ z 1. čísla t. r. (s. 27), jíž je stať Dr Hejdánka (s. 212), stať podnětná, náročná, místy i těžko srozumitelná. Tato stať je ovšem mnohem spíše samostatnou prací než pouhou kritikou mých thesí a obírá se problematikou, která byla pro můj článek často spíš okrajová než hlavní. Stať Dr Hejdánka je tedy poněkud jinak centrována. Kromě toho mi není možno souhlasit s některými interpretacemi mého článku a s některými autorovými vývody.

Hlavní myšlenkou s. Hejdánka je ontologické pojetí subjektu, které je prý i v mém článku. V mém článku jde ovšem zásadně o problematiku gnoseologickou – všímám si lidského, poznávajícího subjektu. Ve snaze všimnout si jemných nuancí pojmu „subjekt“ připouštím, že při jisté dohodě bychom mohli pojem subjektu rozšířit a označit jím to, co odráží působení něčeho jiného, event. působí na něco jiného. (Je tu tedy podobnost tzv. nižších a vyšších subjektů, kotvící v materiální jednotě světa. Je tu však i kvalitativní rozdíl, zejména u lidského subjektu.) Tuto věc dále nerozvádím, protože má právě ontologickou povahu a nebyla v centru mé pozornosti a omezuji se tudíž výhradně na problematiku lidského subjektu. Tato věc je naopak hlavním centrem stati s. Hejdánka, který se domnívá, že objektivní realita se presentuje jako subjekt, resp. množství subjektů. To je ovšem tvrzení poněkud ošemetné. Kdybychom byli nepřesní a pojali subjekt tak, jak se běžně chápe – tj. jako něco nadaného psychikou, šlo by ovšem o idealistické, event. panpsychické pojetí světa. To ovšem s. Hejdánek na mysli nemá, chápe subjekt pouze jako něco re-agujícího. Ale ani tehdy se s ním nelze ztotožnit. Chyba s. Hejdánka je v tom, že nechtěně do jisté míry stírá rozdíl mezi subjektem a objektem a mezi působením a odrazem. Odraz je pro něj re-akce čili akce. Tak se mu svět stává pouze světem aktivních, činných subjektů (s určitými podružnými výhradami). Svět však není souhrnem subjektů, nýbrž souhrnem vzájemně na sebe působících věcí, věcí, které odrážejí působení ostatních věcí, event. samy působí. Je-li subjekt něco, co odráží, musí tu být objekt, který je odrážen, event. je-li subjekt působící, musí tu být objekt, na který je působeno. Subjekt nemůže být bez objektu jako nemůže být příčina bez účinku atp.; odrážející nemůže být bez nějakého jiného působícího. Při vší úzké souvislosti a relativnosti obou těchto protikladů je nelze ztotožňovat či likvidovat jeden v druhém. Subjekt se nerovná objekt v témž vztahu, podobně též akt odrazu nerovná se aktu působení subjektu či jiných objektů na tento subjekt. Je-li odraz zároveň ihned akcí, mizí zpětná vazba mezi subjektem a objektem a s ní kausalita a čas. Odraz vskutku považuji za prvotnější než reagování, jak soudí s. Hejdánek. Reagování vidím teprve u živočichů. Odraz nelze ztotožňovat s akcí, působením. Odraz je změna pouze uvnitř subjektu, která může či nemusí přejít ve vnější akci, působení. Je-li působení objektu na subjekt (odraz) rovno působení subjektu na objekt (akce), pak mizí protiklad subjektobjekt a vše se může přestrojit, převléci za aktivní subjekty. Subjekt bez objektu však nemá smysl. S. Hejdánek se sice zmiňuje o objektní, vnější stránce. Avšak tím, že preferuje subjekt a akci, si tu zavírá dveře. Říká, že odraz se může projevit pouze jako akce – *obraz* však přece není akce! Domyšleno do konce, zbývají jen činné, tvořící subjekty, zdroje akcí. Dále sice připouští, že realitu nelze vyčerpat jen množstvím subjektů, že např. souvislosti, zákony, kvality, odraz nejsou subjekty; vypadá to však spíš tak, jako by si tu nechával jen zadní vrátka pro jistotu. Vzápětí totiž říká, že subjekt je dění, proces, událost. Odraz, reakce je ovšem podle něho akce, dění, proces. Jakmile se tedy přestaneme držet toho, že subjekt je něco, co odráží působení jiných objektů (ostatní subjekty jsou pro daný subjekt vždy objekty!), něco substancionálního, ocitáme se ve vzduchoprázdnu. Událost, proces, odraz není subjekt, není substance, neboť neodráží; vždy musí být nějaké pozadí jiného typu, na němž či s kterým se něco děje, jemuž přísluší nějaký predikát. Ze subjektu tu proto zbývá dějící se nic; není v něm nic pevného. Proto s. Hejdánkovi nezbývá, než aby se jeho subjekt neustále obnovoval, vznikal, tvořil. Dění je pak ustavičné, neopakující se tvoření, vznikání (ergo i zanikání – i tuto otázku by musel s. Hejdánek řešit; dvojčata se rodí pospolu). To jsou ovšem známé

Bergsonovy myšlenky: svět není determinován, tvořivý růst, psychický dynamismus, heterogeneita a svoboda jsou základem všeho dění. Rovněž je u s. Hejdánka řada podobností s myšlenkami Whiteheadovými jako: věc je událost. svět je pln organismů atd. These s. Hejdánka o vnitřních relacích subjektu, o jeho schopnosti modifikovat své reakce a začlenit se do vyššího subjektu, o odstupu subjektu dovnitř jsou zajímavé, avšak potřebují jasnějšího výkladu a nepouštím se proto do jejich rozboru.

Vývoj poznání chápu jako omezování rozdílu a růst shody mezi subjektem a objektem. Akt poznání samozřejmě neznamená, že by subjekt nějak vystupoval, vyskakoval mimo objektivní realitu Vždycky se nacházíme v objektivní realitě, avšak ne vždy ji gnoseologicky obrážíme; kontakt s realitou není vždy kontaktem gnoseologickým, být neznamená poznávat. Poznání je zobrazování a nikoli akce v centrifugálním smyslu; tou je teprve praxe, jež z něho vychází, ale jež s ním nemusí být bezprostředně spjata. Znovu opakuji: Kdyby nebylo rozdílu mezi odrazem a působením, mezi dostředivosti a odstředivostí, kdyby zmizel jejich časový rozdíl, zmizel by rozdíl subjekt-objekt, jejich zpětná vazba a tak dění vůbec. Aktivní, tvořící subjekt nemůže být prvotní, nemůže být základem světa; neobejde se bez objektů. Proto poznání není čiré vytváření, vznikání, nýbrž postupně se zdokonalující zobrazování objektivní reality, která je tu prvotní, základní. Aktivní je tu jen proces výběru z nekonečně mnoha stránek, proces analysy a syntézy, materiál je však dán. Biologickým základem poznání je pak vyrovnávání, jehož zdroj nemůže být subjekt sám, nýbrž celek subjekt-objekt, jejich zpětná vazba. Přitom nekonečnost světa a relativní omezenost poznání zaručují, že poznání nikdy nedojde svého absolutního konce. S. Hejdánek se domnívá, že nevím, že do skutečnosti se dostáváme naší praxí; přehlédl asi, že o tom píši na několika místech svého článku. Je však třeba vědět, že máme dvojí formu kontaktu se skutečností a tedy také dvojí formu transformace: gnoseologickou a praktickou. Při gnoseologické transformaci – na rozdíl od transformace praktické – se nemění přímo objekt sám, nýbrž přeměňuje se jeho působení na nás ve vjemy a myšlenky.

Mluvím-li o systémech vztahů, nemám tu na mysli opět ontologický, nýbrž gnoseologický aspekt; nejde tedy např. o realitu jako soustavu pouhých vztahů – vztah bez toho, mezi čím existuje, je nesmysl. Mám na mysli tu věc, že mezi prvky objektivní reality panují jiné vztahy než mezi prvky ve vědomí odrážejícího subjektu; objektivní realita je systém nekonečný, subjekt konečný a gnoseologie má zkoumat transformaci prvého systému v druhý.

Problém vztahu subjekt-objekt je tvrdým oříškem, na kterém si už lámalo či vylámalo zuby mnoho filosofů. Myslím, že hlavní je tu neztratit aspekt dialektického vztahu mezi subjektem a objektem. Tím, že preferujeme subjekt nad objektem, dopouštíme se jednostrannosti. Toto důsledně provedeno vede totiž *ad absurdum* Kdyby svět byl souhrnem *jen* subjektů, byl by jedinou, velkou, okamžitou akcí, příčinou, činem, který by neměl účiněné, účinek, čili který by nebyl. Dění není možné bez něčeho, s čím se něco děje. Pak by totiž zmizel čas, rozmanitost, celý svět. O subjektu nelze mluvit bez něčeho, proti čemu stojí. Nelze proto říci, že svět je souhrn subjektů, nýbrž věcí, které mohou odrážet jiné i být jimi odráženy, které jsou sice v jisté relaci subjektem, ale zároveň v jiné objektem. Nelze proto ontologicky pojmout subjekty samy, nýbrž věci, existující nezávisle na poznání.

Závěrem: Jsem rád, že s. Hejdánek rozvířil diskusi kolem otázky subjektu a ukázal další problematiku. S touto otázkou souvisí celý trs problémů: problém definice objektivní reality, vztah hmoty a vědomí, co je to aktivita organismu, otázka kybernetiky, zda existuje nějaký podstatný rozdíl mezi organismem a strojem atd. Snad by bylo vhodnější, kdyby se další diskuse o tomto tématu přenesla na stránky Filosofického časopisu.

PhDr. J. Zeman